

ZƏHMƏT ŞAHVERDİYEV
Naxçıvan Dövlət Universiteti,
tarix elmləri doktoru
E-mail: zamanlielcin@yahoo.com

HEYDƏR ƏLİYEVİN İMZALADIĞI “ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ” MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ TƏMƏLİDİR

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, neft, strategiya, şirkət

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, нефть, стратегия, компания

Key words: Haydar Aliyev, Azerbaijan's, oil, strategy, the company

Məqalədə müstəqil Azərbaycan Respublikasının memarı, ümummilli lideri Heydər Əliyevin ölkəmizdə sabitliyi bərpa etməklə yanaşı dünyəvi və hüquqi dövlət quruculuğu sahəsindəki demokratik islahatlar həyata keçirməklə Azərbaycan iqtisadiyyatını yenidən qurub onun davamlılığını təmin etməklə yanaşı dünya tarixində nadir layihələrdən olan neft kontraktlarının bağlanması sayəsində yeni karbohidrogen strategiyasının imzalanması və bunun sayəsində ölkə əhalisinin rifahının yaxşılaşması ilə bərabər Vətənimizin beynəlxalq nüfuzunun artmasının tədqiqinə cəhd göstərilmişdir.

1993-cü ildə xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gəldiyi zaman cəbhə bölgələrində vəziyyət gərgin olaraq qalmaqda idi. Respublikada daxili və xarici siyasəti planlı surətdə həyata keçirmək üçün ilk növbədə cəbhə bölgələrində atəşkəsə ehtiyac duyulurdu. Cəbhə bölgələrindəki dalbadal uğursuzluqlar Azərbaycan ərazisinin 20 faizdən çoxunun Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğalına gətirib çıxartmışdı. 20 mindən çox adam həlak olmuş, 100 minə yaxın adam yaralanmış və xəsarət almış, 6 min nəfər əsir düşmüş, bir milyondan çox azərbaycanlı - ölkə əhalisinin təxminən 15 faizi qaçqın vəziyyətinə düşmüşdür. 700 şəhər, kənd və qəsəbə dağıdılmışdır [2, s.75].

Mövcud vəziyyəti hamıdan yaxşı başa düşən, xalqını bu düşdüyü böhranlı vəziyyətdən çıxarmağı qarşısına məqsəd qoyan müdrik siyasətçi, respublika prezidenti Heydər Əliyev fəal addımlar atdı. 1994-cü ilin 8 mayında – Bişkekdə MDB parlamentlərarası məclisin iclasında Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı yekdil sənəd – «Bişkek protokolu» [4, s.478] imzalandı. Bişkek protokolu respublikada birmənalı qarşılanmasa da bu sənədin imzalanması atəşin dayandırılmasına, regionda uzunmüddətli və sabit sülhə nail olmaq üçün fəal əməli tədbirlərin həyata keçirməsinə şərait yaratmaq yolunda atılan düzgün addım kimi qiymətləndirildi.

1994-cü il 12 mayda hər iki tərəfdən atəş kəsildi. Azərbaycanın bütün güşələrinə axışan, ardı-arası kəsilməyən şəhid cənazələrinin qarşısı alındı. Bu tarixi qərarın qəbul edilməsi yolunda atdığı addım üçün Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevə bu gün də minnətdardır.

Atəşkəs imzalandıqdan sonra respublikada vəziyyət sabitləşməyə başladı. Artıq gənc, müstəqil Azərbaycan Respublikası beynəlxalq aləmdə nüfuz qazanmağa başlayırdı. Ölkədəki sabitlikdən istifadə edərək Heydər Əliyev çevik xarici siyasət yeritməyə başladı. İri Avropa ölkələrinin, ABŞ-ın diqqətini Azərbaycana cəlb etdi. Qərb ölkələrinin Azərbaycana iqtisadi maraqları olduğunu nəzərə alaraq böyük bir neft sazişi imzalanmasına hazırlıq prosesi başlandı. Bu dövlətlərin iri neft şirkətləri ilə danışıqlar 1990-cı ildən başlanmış olsa da, əldə edilən layihənin Azərbaycan maraqlarına uyğun gəlmədiyi üçün danışıqlara yenidən start verildi.

Azərbaycan neft sənayesi özünün 150 illik tarixi ərzində böyük inkişaf yolu keçmişdir. Lakin Azərbaycan xalqı yalnız XX əsrin sonralarında müstəqillik qazandıqdan sonra bu sərvətlərdən tam bəhrələnmək imkanı qazanmışdır. Bu imkanı reallığa çevirən isə Heydər Əliyev düşüncəsidir. XX əsrin 70-80-ci illəri Azərbaycan neft sənayesinin böyük nailiyyətləri ilə yadda qalaraq onun inkişafı, maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsi illəri olmuşdur. Həmin illərdə respublikamızın neft sənayesinin bütün uğurları Azərbaycana rəhbərlik etmiş Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır.

Bu illər Azərbaycan neftçiləri tərəfindən dənizin daha dərin sahələrinin mənimsənilməsi ilə səciyyələnmişdir. Məhz bu dövrdə görülən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində neft sənayesi möhkəmlənmiş və onun geniş infrastrukturu yaranmışdır. Azərbaycanda dəniz yataqlarının işlənilməsi üçün qazma qurğuları, dənizdə tikinti işlərini təmin etmək üçün xüsusi gəmilər, texnika və avadanlıq gətirilmiş, Bakı dərin dəniz özülləri zavodu kimi nəhəng strateji istehsalat qurğusu tikilmişdir. Bununla yanaşı neft emalı, neft-kimya sənayesinin və neft maşınqayırmasının inkişafında böyük sıçrayış olmuşdur.

70-ci illərin əvvəllərindən etibarən Xəzərdə planlı surətdə geoloji-kəşfiyyat işlərinin təşkili və həyata keçirilməsi də Heydər Əliyevin misilsiz tarixi xidmətlərindəndir. Bu gün qətiyyətlə demək olar ki, Heydər Əliyevin bu illərdə respublikanın həyatının bütün sahələrində olduğu kimi neft sənayesində də gördüyü işlər onun uzaqgörən planlarının - Azərbaycanı "Əsrin müqaviləsi"nə, deməli xalqımızın müstəqilliyinə və rifahına doğru aparmaq niyyətlərinin əsasını təşkil edirdi. Müstəqillik tariximizin ilk illərində neft və qaz hasilatının artımına ölkənin qarşıdakı iqtisadi və sosial çətinliklərin aradan qaldırılmasının əsas vasitələrdən biri kimi baxılırdı. Belə bir şəraitdə maliyyə vəsaitinin məhdudluğu xarici şirkətlərin və investorların cəlb olunmasını strateji zərurətə çevirmişdi. Lakin Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü ilə yanaşı, ölkəni bürümüş daxili ziddiyyətlər, səbatsızlıq, özbaşınalıq Qərbin neft şirkətlərini Azərbaycandan çəkirdi. Eyni zamanda aparılan danışıqlarda isə Azərbaycanın iqtisadi maraqları tam təmin olunmurdu.

Azərbaycan neftinə maraqlı göstərən xarici neft şirkətləri ilə hələ 80-ci illərin axırlarından aparılan danışıqlar artıq 1993-cü ilin yazında başa çatmaq üzrə idi. Həmin dövrdə Azərbaycan elə bir müqavilənin imzalanmasına yaxınlaşmışdı ki, o nəinki xalqın mənafeələrini nəzərə almır, həmçinin ölkənin qiymətli təbii sərvətini talan edərək iqtisadiyyata böyük ziyan vururdu.

1993-cü ildən etibarən xalqın iradəsi, çağırışı və təkidi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin gecə-gündüz yorulmadan çalışması, respublikada ictimai sabitlik yaranması yolunda atılan addımların nəticəsində Azərbaycanın siyasi və iqtisadi həyatında mühüm dönüşlərin başlanğıcı oldu. Ölkə rəhbərinin apardığı ardıcıl siyasi kurs, bir çox dövlətlərlə yaratdığı isti münasibət xarici ölkələrin, beynəlxalq aləmin ölkəmizlə qarşılıqlı əlaqə qurmasına gətirib çıxartdı. Hüquqi, dünyəvi dövlət yaratmaq, iqtisadi islahatlar aparmaq, bazar iqtisadiyyatının prinsiplərini tətbiq etmək, xalqın maddi və mənəvi cəhətdən təmin olunmasını fəaliyyətinin əsas istiqaməti seçən Heydər Əliyev iqtisadiyyatımızın dirçəldilməsi sahəsində böyük işlər gördü.

20 sentyabr 1994-cü ildə Bakıda "Gülüstən" sarayında Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici neft şirkətlərinin konsorsiumu arasında müqavilə imzalandı [3, 12 oktyabr 1999-cu il].

Mərəsimdə Heydər Əliyev çıxış edərək deyirdi: "Bu gün Azərbaycan Respublikasının həyatında tarixi bir hadisə baş verir. Xəzərin Azərbaycan Respublikasına aid sektorunun "Azəri", "Çıraq" neft yataqlarının və "Günəşli" neft yatağının bir hissəsinin müştərək işləməsi

Tarix və onun problemləri, №2 2013

haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici ölkələrin neft şirkətləri arasında davam edən üçillik danışıqlar sona çatmış və layihə hazırlanmışdır.

Biz bu müqaviləni imzalamaqla müqavilədə iştirak edən şirkətlərin: “Amoko”, “Bi-pi”, “Statoyl”, “Lukoyl”, “Mak Dermot”, “Penzoyl”, “Remko”, “Türkiyə Petrolleri”, “Yunokal”, “Delta İntənəşl” mənsub olduğu ölkələrlə – ABŞ, Rusiya, İngiltərə, Türkiyə, Norveç, Səudiyyə Ərəbistanı kimi dövlətlərlə dostluq əlaqələrinin, iqtisadi əməkdaşlığın və ümumiyyətlə, bütün sahələrdə əlaqələrin möhkəmlənəcəyinə ümid bəsləyirik» [2, s.33].

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev danışıqların Bakıda aparılması və müqavilənin burada imzalanmasına böyük əhəmiyyət vermişdi: «Bu imzanın Bakıda atılması Azərbaycanın müstəqilliyini bir daha aydın sübut edir» [2, s.13].

Müqavilə 30 il müddətində imzalanmışdır. Müqaviləyə əsasən, “Azəri” yatağı bütövlükdə, “Çıraq” yatağı bütövlükdə, “Günəşli” yatağı isə suyun dərinliyi 200 metrədən çox olan hissəsi birlikdə istismar olunacaq və 511 milyon ton neft çıxarılacaqdır. Çıxarılan neftin 253 milyon tonu Azərbaycana çatacaqdır. Bu müqaviləni həyata keçirmək üçün kapital qoyuluşunun 80% -ni Qərb şirkətləri, yəni bu konsorsiuma daxil olan şirkətlər qoyacaqdır. Kapital qoyuluşu 1994-cü ilin qiymətləri ilə hesabladıqda Azərbaycana 34 milyard dollar məbləğində mənfəət gələcəyi proqnozlaşdırılır. 30 il müddətində dolların məzənnəsi, dünya bazarında neftin qiyməti dəyişdikdə bu rəqəm də dəyişəcəkdir.

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda “Gülüstan” sarayında Qərbin neft şirkətləri ilə bağlanmış neft sazişi müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni tarixinin şanlı səhifəsini açdı. Sonradan haqlı olaraq “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan bu saziş həqiqətən müstəqil Azərbaycanın neft salnaməsinə əbədi həkk olundu.

“Əsrin müqaviləsi” adı ilə indi bütün dünyada tanınmış bu müqavilənin imzalanması və onun gerçəkləşməsi müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyasını təşkil edən və böyük siyasətçi Heydər Əliyev tərəfindən işlənilib hazırlanmış neft strategiyasının həyata keçirilməsinin parlaq təzahürüdür.

Neft müqaviləsi uğurla həyata keçirilməyə başlandı. 1997-ci il noyabrın 7-də “Çıraq” yatağından ilkin neft çıxarıldı. Heydər Əliyev göstərdi ki, plana görə gələcəkdə həmin platformada ikinci quyu, daha sonra 8 quyu qazılacaq, ümumiyyətlə, isə orada 24 quyunun qazılması planlaşdırılmışdı. Həmin platformadan ildə 6 milyon tona qədər neft çıxarılacağı gözlənilir [3, 14 may 1997-ci il].

Ümumiyyətlə, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda olan neft və qaz yataqlarında, təxminən 4 milyard tondan 10 milyard tona qədər neft ehtiyatları aşkar edilmişdi. Bu yataqların müştərək işlənməsi və neft hasilatı üçün imzalanmış müqavilələr əsasında Azərbaycana təxminən 50 milyard dollar həcmində investisiya qoyulması nəzərdə tutulurdu [7, 2 may 1999-cu il].

Müqavilənin ən mühüm cəhətlərindən biri budur ki, neftlə bərabər çıxan təxminən 55 milyard kubmetr qazın hamısı Azərbaycana çatacaqdır.

Müqaviləyə görə “Çıraq” neft yatağındakı platformadan neft çıxarılması 18 ay ərzində təmin ediləcəkdir. Bütün bu yataqlarda neftin çıxarılması üçün işlər 48 ay ərzində görülüb başa çatdırılacaqdır. 54 ay ərzində isə bütün yataqlardan neft çıxarılması təmin ediləcək və neft nəql edilən boru kəməri çəkilib qurtaracaqdır. Sazişə görə, Azərbaycan neft yataqlarının istismarına nəzarət və istismarın idarə olunması hüquqlarını özündə saxlayır.

Bu prosesdə Azərbaycanın gəliri 3 mənbədən alınacaqdır: təbii ehtiyatların mülkiyyətçisi hüququndan irəli gələn gəlirlər; yataqların işlənməsinə investisiya qoyuluşunun iştirakı ilə bağlı

gəlirlər; respublika büdcəsinə konsorsiumun gəlirinin dördü bir hissəsi məbləğində vergi ayırmaları. Bunlar hamısı gəlirli neftin 80 faizinin Azərbaycana çatmasını təmin edəcəkdir”.

“Əsrin müqaviləsi” adlanan bu tarixi sənəd Azərbaycan xalqının iqtisadi və sosial rifahının yüksəlməsinə gətirib çıxaracaq, real nəticələr isə yaxın gələcəkdə əldə ediləcəkdir. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində on milyonlarla valyuta mədaxili bütün iqtisadiyyatın dirçəlməsinə səbəb olacaqdır. Uzun müddət durğunluq vəziyyətində olmuş neft maşınqayırma, neft emalı və neft kimyası sənayesinə yeni təkan veriləcəkdir, bu da ümumi iqtisadi göstəricilərin artması ilə yanaşı, kadr potensialının möhkəmlənməsinə kömək edəcək, yeni iş yerlərinin yaradılmasına imkan veriləcəkdir. İri neft şirkətlərinin Azərbaycan Respublikasında uğurlu işi xaricdən dövlətimizə etimadı möhkəmləndirəcək və yeni xarici investisiyalar respublikaya cəlb ediləcəkdir.

Sazişin imzalanma yolu keşməkeşli olmuşdur, Ermənistanla elan olunmamış müharibə vəziyyətində olan, daxili siyasi çəkişmələrə məruz qalan respublikamız müdrik siyasətçi Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində tərəflərin iqtisadi mənafeələrinin tarazlığını tapmaqla yanaşı, daha ciddi siyasi addım atdı: Azərbaycanın qapılarını bütün ölkələrin sərmayədarlarının üzünə açdı.

Milli Məclis 1994-cü il dekabrın 2-də neft müqaviləsinin təsdiq edilməsi haqqında qərar verdi. Sazişi Heydər Əliyev obrazlı şəkildə izah edirdi: “Müqavilə iki tərəfli hərəkəti olan yola bənzəyir, gərək hər iki tərəf eyni sürətlə hərəkət etsin... Mən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi, bu müqavilənin imzalanmasına qərar verərək öz məsuliyyətimi hiss edirəm, sizə söz verirəm ki, onun həyata keçməsi üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm” [5, s.260].

Heydər Əliyevin bilavasitə dəstəyi və qayğısı ilə hazırlanmış bu müqavilə iqtisadi nailiyyətlərlə yanaşı, həm də siyasi cəhətdən əhəmiyyət kəsb edir. Bu müqavilədə iştirak edən şirkətləri təmsil edən dövlətlər Azərbaycanı həm də Qarabağ məsələsində dəstəkləyirdilər.

Göstərilən yataqların dərinisulu qismində neftin müştərək çıxarılması və hasilatın bölünməsi üçün 1995-ci ilin aprelində Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) yaradıldı.

Müqavilə imzalanandan sonra Azərbaycana diqqət artmağa başladı. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsində, Azərbaycan beynəlxalq neft sənayesində ən böyük “oyunculardan” birinə çevrildi. Bu da özlüyündə Azərbaycana diplomatik dəstək qazandırdı.

Bütün bu iqtisadi göstəricilər gələcəkdə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə, əldə olunan gəlir isə xalqın rifah halının yüksəldilməsinə gətirib çıxaracaqdır. İqtisadiyyat dövlətin onurğa sütununu təşkil etdiyi üçün deyə bilərik ki, iqtisadi cəhətdən zəif dövlət heç vaxt qüdrətli dövlət ola bilməz. Bunu nəzərə alaraq qeyd etmək istəyirik ki, neft sektorundan əldə edilən gəlir gələcəkdə Azərbaycanın hərtərəfli inkişafını təmin etməklə bərabər, həm də Qafqaz bölgəsində sabitliyin, stabilliyin qarantı rolunu oynayacaqdır.

Bu müqavilə Azərbaycan iqtisadiyyatını düçar olduğu ağır böhran halından çıxarıb onun qısa bir dövr ərzində sürətli inkişafı üçün real zəmin yaratmışdır. Neft müqaviləsi Azərbaycan üçün böyük siyasi əhəmiyyət kəsb edir. Qərbin neft şirkətləri ilə saziş dövlətimizin bir sıra dövlətlər tərəfindən dəstəklənməsinə, onun həm iqtisadi, həm də siyasi mənafeələrinə hörmətlə yanaşılmasına təminat verən güclü amil kimi qiymətləndirilməyə layiqdir.

Neft strategiyasının həyata keçirilməsi əhalinin iş yeri ilə təmin edilməsində mühüm rol oynayırdı. 1996-cı ilin oktyabrında ABƏŞ- də 409 nəfər milli kadr işləyirdi. 10000 nəfərdən

Tarix və onun problemləri, №2 2013

artıq insan isə müxtəlif sahələrdə subpodrat işlərinə cəlb olunmuşdu [6, s.119-123; 9, 23 sentyabr 2001-ci il].

Birinci neft müqaviləsindən sonra xarici dövlətlərin iri neft şirkətləri ilə yeni müqavilələr imzalandı. 1997-ci ilin noyabrına kimi əlavə 8 neft-qaz yatağında müştərək işləmək üçün müqavilələr imzalanmışdı. Belə ki, həmin vaxtda artıq Xəzərin Azərbaycan sektorunda imzalanmış müqavilələrdə 12 ölkədən 20 böyük neft şirkəti iştirak edirdi [3, 14 noyabr 1997-ci il].

Azərbaycan neftini dünya bazarına çatdırmaq üçün iki istiqamətdə, birinci şimal istiqamətində – Rusiyanın Qara dənizdəki Novorossiysk limanına, ikinci – Qərb istiqamətində Bakıdan Gürcüstanın Qara dənizdəki Supsa limanına neft kəmərlərinin çəkilməsinə Heydər Əliyev böyük əhəmiyyət verirdi.

Bakı – Novorossiysk kəmərinin uzunluğu 1400 km-dir, Bakı – Supsa kəmərinin uzunluğu 850 km, illik buraxılış qabiliyyəti isə 5 milyon tondur [3, 14 may 1997-ci il].

1997-ci ildə Azərbaycanda ildə 9 milyon ton neft hasil edilirdisə, 1998-ci ildə 11,4 milyon ton, 1999-cü ildə 13,8 milyon ton, 2000-ci ildə isə 14,5 milyon ton neft hasil edilmişdi [8, s.129].

Ötən dövrdə Heydər Əliyevin bilavasitə iştirakı ilə Bakıda, həmçinin dünyanın ən böyük paytaxtları - Vaşinqton, Moskva, London, Parisin möhtəşəm saraylarında xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə 21 neft sazişi imzalanmışdır. Bu gün həmin sazişlərin həyata keçirilməsində dünyanın 14 ölkəsinin 30 neft şirkəti iştirak edir. Bu sazişlərdə Azərbaycanın neft-qaz sənayesinə təxminən 60 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyulması nəzərdə tutulmuşdur. Bu məbləğdən 4,5 milyardı artıq ölkəmizə investisiya şəklində qoyulmuşdur.

Hazırda Azərbaycanın bütün kateqoriyaları üzrə karbohidrogen ehtiyatları 4 milyard tondan çoxdur ki, bu da Azərbaycanı dünyanın ən iri neft regionları sırasına çıxarır.

Ölkəmizin neft strategiyasının ən əsas istiqamətlərdən biri Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəql edilməsindən ibarətdir. Bu sahədə Azərbaycanın mənafeələrinin uzunmüddətli qorunması, genişmiqyaslı beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafının, regionda neft hasilatının artması ilə əlaqədar neftin dünya bazarlarına nəqlinin təmin edilməsi məqsədi ilə strateji əhəmiyyətli buraxılış imkanı ildə 50 milyon ton neft, uzunluğu 1730 kilometr olan yeni – Bakı-Tibilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsinin gerçəkləşməsi üçün gərgin işlər həyata keçirilmiş, aparılan danışıqlar uğurla nəticələnmişdi. Real həyat növbəti dəfə ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörənliyini, onun siyasi, iqtisadi, kommersiya və digər risklərin dəqiq hesablanmış balansı və Azərbaycanın uzunmüddətli strateji maraqları üzərində qurduğu çoxvariantlı ixrac strategiyasının əsaslı olduğunu göstərdi.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin dünyada yüksək nüfuzu, gündəlik diqqəti və rəhbərliyi nəticəsində, Azərbaycanın maraqlarını yüksək səviyyədə qoruyub saxlaması və müttəmadi olaraq müxtəlif dövlət başçıları ilə danışıqları sayəsində Azərbaycan neftinin Türkiyəyə nəql olunması məsələləri qısa müddət ərzində həll olundu və bununla bağlı çox əhəmiyyətli hökumətlərarası sazişlər imzalandı.

1999-cü il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbul Zirvə görüşünün gedişində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev, Gürcüstanın Prezidenti Eduard Şevardnadze və Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Süleyman Dəmirəl "Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazilərilə Bakı-Tibilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə" dair saziş imzalamışlar. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Türkiyə Cümhuriyyəti, Qazaxıstan Respublikası və Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidentləri bu layihəni dəstəkləyən "İstanbul Bəyannaməsini" imzalamışlar. Bununla

da Azərbaycanın uzunmüddətli siyasi, iqtisadi mənafeələrinin təmin edilməsi, genişmiqyaslı beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi, eyni zamanda regionda sülhün, sabitliyin və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsi üçün Heydər Əliyev tərəfindən növbəti mühüm addım atılmışdır.

1999-cu il aprelin 17-də Azərbaycan tarixində fəvqəladə əhəmiyyətli hadisə baş verdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev, Gürcüstan prezidenti Eduard Şevardnadze və Ukrayna prezidenti Leonid Kuçmanın iştirakı ilə uzunluğu 850 km və illik buraxılış qabiliyyəti 5 milyon ton olan Bakı- Supsa neft kəməri və Gürcüstanın Qara dəniz sahilindəki Supsa ixrac terminalı istismara verildi. Çıraq yatağından hasil olunan neftin “Azəri Layt” adı altında Supsa limanından dünya bazarlarına ixrac edilməsinə başlandı.

İlk dəfə olaraq Azərbaycan nefti şimala deyil, qərb istiqamətində axmağa başladı.

Bakı-Supsa neft ixrac kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi cənab Heydər Əliyevin təkidi ilə olmuşdur. Bu layihənin əleyhdarları deyirdilər ki, əgər Bakı-Novorossiysk neft kəməri “Çıraq-1” platformasından istənilən həcmdə neft nəql etmək imkanına malikdirsə, əlavə neft kəməri nəyə lazımdır, bu neft kəmərinə yüz milyonlarla dollar sərf etməyə ehtiyac varmı?

Lakin real həyat növbəti dəfə Azərbaycan Prezidentinin uzaqgörənliyini, onun hazırladığı siyasi, iqtisadi, kommersiya və digər risklərin dəqiq hesablanmış balansı və Azərbaycanın uzunmüddətli strateji maraqları üzərində qurulmuş çoxvariantlı ixrac strategiyasının əsaslı olduğunu göstərdi.

Azərbaycanın imzaladığı sazişlərin həyata keçirilməsi nəticəsində respublikamızda xam neftin illik ixrac potensialı 2010-2015-ci illər üçün ən azı 50-60-milyon ton təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır. Beləliklə də, Azərbaycan çıxarılan neftin həcminə görə İngiltərə, Norveç kimi ölkələrlə eyni səviyyədə olaraq dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri sırasında öz yerini tutacaqdır.

Heydər Əliyevin neft strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri Azərbaycan neftinin dünya bazarına nəqlidir. Bu sahədə Azərbaycanın mənafeələrinin uzunmüddətli şəkildə qorunması, genişmiqyaslı beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı, regionda neft hasilatının artması ilə əlaqədar neftin dünya bazarlarına nəqlinin təmin edilməsi məqsədi ilə strateji əhəmiyyətli Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsinin gerçəkləşməsi üçün gərgin işlər həyata keçirilmiş, aparılan danışıqlar uğurla nəticələnmişdir. Yalnız Heydər Əliyevin yüksək nüfuzu və müxtəlif ölkələrin dövlət və hökumət başçıları siyasi, işgüzar dairələrin nümayəndələri, neft şirkətlərin rəhbərləri ilə mütəmadi danışıqları nəticəsində Azərbaycan neftinin Türkiyəyə nəql olunması barədə mühüm hökumətlərarası sazişlər imzalanmışdır.

Üçillik hazırlıqdan sonra, 2002-ci il sentyabrın 18-də Bakıda Səngəçal terminalında Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təməlqoyma mərasimi keçirildi [3, 9 yanvar 2003-cü il].

2001-ci il martın 12-də Türkiyənin Ankara şəhərində daha bir qlobal layihə -Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında «Azərbaycanın Təbii Qazının Türkiyə Cümhuriyyətinə tədarük edilməsi haqqında» saziş Heydər Əliyev və Türkiyə Prezidenti Əhməd Necdət Sezər tərəfindən imzalandı.

Respublikamızda nəinki neft hasilatının, eyni zamanda qaz hasilatının sürətlə artırılması üçün əsaslar yaranmışdır. Bu səpkidə aparılan işlərin sırasında ən mühüm hadisə Şahdəniz blokunda zəngin qaz-kondensat yatağının açılması oldu. Şahdəniz yatağının qəti dəyərləndirilməsi sübut etmişdir ki, ehtiyatların potensialı 1 trilyon kubmetrdən artıqdır və bununla Şahdənizin dünyamiqyaslı yataq olduğu təsdiq edildi.

Tarix və onun problemləri, №2 2013

Şahdənizdəki axtarış-kəşfiyyat işlərinin nəticələri nəinki Azərbaycan üçün, həm də bütün regionun energetika kompleksinin strukturunun inkişafı üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Nəticədə Azərbaycanın neft-qaz sənayesinə təxminən 60 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyulması nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da respublikamızın gələcək inkişafına əsl qarantdır. Bu məbləğdən 4,5 milyard dollar artıq ölkəmizə investisiya şəklində yatırılıb ki, bunun da 3,7 milyardı birbaşa investisiyalar, 800 milyon dollarını isə bonuslar təşkil edir.

Neft strategiyası ölkəmiz üçün həm iqtisadi, həm də siyasi baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir, dünya iqtisadiyyat birliyinə inteqrasiyanı daha da sürətləndirməyə və xarici sərmayələrin cəlb olunmasına yeni imkanlar yaradır.

Artıq heç kimə sirr deyil ki, Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyevin neft strategiyasının uğurları ilk növbədə Azərbaycanın bütün neft şirkətləri üçün açıq olması ilə bağlıdır. Həqiqətən də, respublikamız müvafiq şərtlər çərçivəsində hər bir neft şirkəti ilə əməkdaşlıq etməyə hazırdır. Neft siyasətimizin hər cür ayrı-seçkilikdən uzaq olması bütün sərmayəçilərə məlumdur. Məhz buna görə də indi müqavilələrin həyata keçirilməsində dünyanın 14 ölkəsinin 30 neft şirkəti işkirak edir.

Sərmayəçilərə münasibətdə ayrı-seçkilik qoyulmaması, qarşılıqlı əlaqələrimizin ədalətli və düzgün olması Azərbaycan iqtisadiyyatının başqa sahələrinə də sərmayə cəlb olunmasına yardım edir, eləcə də ölkələrimiz arasında siyasi, mədəni əməkdaşlığın genişlənməsinə, Azərbaycana, Azərbaycan hökumətinin siyasi, iqtisadi xəttinə etimadın artmasına, müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmlənməsinə kömək edir.

Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsinə dair sazişlərin həyata keçirilməsindən Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi valyuta və digər vəsaitlərin yığılması, səmərəli istifadə olunması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli fərmanına uyğun olaraq Dövlət Neft Fondu yaradıldı. Dövlət Neft Fondunun yaradılmasında ən mühüm amil Neft Fondunun gələcək nəsillər üçün saxlanmasıdır.

Respublikada neft və qaz hasilatının ən yaxın gələcəkdə artırılmasının böyük perspektivləri, ölkənin əlverişli siyasi, coğrafi mövqeyi Xəzər bölgəsində Azərbaycanın neft biznesi mərkəzi kimi mövqələrinin möhkəmlənməsi deməyə əsas verir ki, Azərbaycan dünyanın inkişaf etmiş ölkələri sırasında olmaq perspektivinə malikdir.

Heydər Əliyevin uğurlu neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycanın gəlirləri artacaq və bu da ona yaxın illərdə bir çox sosial problemləri həll etməyə, xalqımızın rifahını yüksəltməyə, bütün vətəndaşları layiqli işlə, təhsillə, tibbi, sosial xidmətlərlə təmin etməyə, uğurla fəaliyyət göstərən bazar iqtisadiyyatına malik, inkişaf etmiş demokratik ölkəyə çevrilmək imkanı verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan 1994: Milli dövlətçilik sınaq qarşısında. I hissə. Bakı: Azərneşr, 2002, 472 s.
2. Azərbaycan oktyabr-94, mart-95. Qəsd. Dövlət çevrilişi cəhdlərinin xronikası. Bakı: Azərneşr, 1995, 816 s.
3. Heydər Əliyev. Müstəqillik yollarında. I cild. Bakı: 1997, 558 s.
4. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. İkinci kitab. May 1994 - dekabr 1994, Bakı: Azərneşr, 1997, 588 s.

5. Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. IV kitab s.119-123.

6. Xalq qəzeti

7. Mehdiyev R. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı: XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2001, 280s.

8. Respublika qəzeti, 23 sentyabr 2001-ci il

ЗАХМАТ ШАХВЕРДИЕВ

*Нахчыванский Государственный Университет,
доктор исторических наук*

**"КОНТРАКТ ВЕКА", ПОДПИСАННОЕ ГЕЙДАРОМ АЛИЕВЫМ
ОСНОВА ЭКОНОМИКИ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА**

В статье делается попытка исследовать многогранную деятельность архитектора новой Азербайджанской Республики, общенационального лидера нашего народа Гейдара Алиева по всем сферам государственной жизни после приобретения Азербайджаном независимости. В ней констатируется, что обеспечение в стране стабильности, проведение демократических реформ в сфере строительства правового государства, поднятие и перестройка экономики на рыночной основе, разработка и подписание международных соглашений по нефтяной стратегии, осуществление политики по повышению благосостояния населения, содействие формированию и росту международного авторитета молодой республики и другие достижения в государственной и общественной жизни несомненно являются результатом титанического труда общенационального лидера и великого государственного деятеля Гейдара Алиева.

ZAHMAT SHAHVERDIYEV

*Nakhchivan State University,
doctor of Historical Sciences*

**"CONTRACT OF THE CENTURY" SIGNED BY HEYDAR ALIYEV IS AN
ECONOMY FOUNDATION OF THE INDEPENDENT AZERBAIJAN REPUBLIC**

The article studies the increase of international prestige of our country, along with the national leader, the architect of the independent Azerbaijan Republic Heydar Aliyev's restoring stability in the country, his carrying our democratic reforms in the global and judicial state construction, reconstructing the Azerbaijan economy and providing its continuation. It also states signing of oil contracts which are one of the rare projects in the world history and signing new carbohydrogen strategy and thanks to these the improvement of population's welfare in the country.

Rəyçilər: t.e.d.H.R.Cəfərov, t.e.d.R.C.Süleymanov

Naхçиван Dövlət Universiteti Elmi Şurasının 19 fevral 2013-cü il tarixli qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №05).